

Petrasovszky Anna

A természetjog oktatása Magyarországon – A bölcséleti gyökerektől a jogtudományi megközelítésig

Bevezetés

A felvilágosodás eszmeiségével áthatott, általános érvényű, örök igazságokon nyugvó jogrendszerteremtő természetjogi tanok nagy hatást gyakoroltak a felvilágosult abszolútizmus uralkodóira, II. Frigyesre, Mária Teréziára, II. Józsefre és tanácsadóikra.¹ A 18. században a természetjog azon racionalista változata inspirálta az intellektuális elit közgondolkodását, amelyben a felvilágosodás, a polgárosodás, a humanitás és a méltányosság vezérszavak kerültek előtérbe. Ez a korszak már régen túl volt azon, hogy Vasques, Althusius és Grotius nyomán szintézist teremtsen a klasszikus hagyományok és a modern gondolkodás között, de túllépte azt a periódust is, amelyben Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke szellemében a „természettudományos eredményeket *more geometrico* alkalmazták a társadalom jelenségeinek magyarázatára”.² Az angol és a francia felvilágosodás eszméi, és különösen a francia államelmélet tanai nem közvetlenül, „és nem is a maguk eredetiségében”, hanem elsősorban Samuel Pufendorf, majd Christian Thomasius és Christian Wolff munkáin keresztül fejtették ki hatásukat. A későbbiek során az ő munkájukon alapulva dolgozták ki utódaik a felvilágosodás téziseit, és igazították azt az abszolút monarchia államberendezkedéséhez.³

Az új természetjogi tanok szerint a nép – eredetileg szabad emberként – társadalmi szerződés keretében ruházta át jogait, és vetette alá magát az uralkodó által képviselt főhatalomnak, és lett egyszerre polgár, valamint alattvaló, azaz jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező országlakos. A társadalmi szerződésben az uralkodóra is hárulnak kötelességek, amelyek vezérfonala az, hogy boldogítsa alattvalóit, mozdítsa elő a közjót. Ennek a megvalósításához

¹ VOLTELINI 1910: 65–104; ECKHART 1936: 73.

² FRIVALDSZKY 2001: 216, 254.

³ BENDA 1965: 392.

szükség van arra, hogy a közélet teljes spektrumát átfogó eszközökkel rendelkezzen, abszolút módon kormányozzon. Az e narratívát megalapozó természetjog – amelynek további átdolgozói Ausztriában Joseph von Sonnenfels, Paul Joseph von Rieger és Karl Anton Martini, Mária Terézia tanácsadói voltak – és annak oktatása rendkívül fontos volt a felvilágosult uralkodók számára. A természetjog oktatásától azt várták, hogy az alattvalók „megértésük és magukévá tegyék a kormányzás elvi alapjait”, az állami adminisztráció számára pedig olyan szakemberek, állami tisztviselők nevelődjenek ki, akik lojalitásukkal hatékonyan végre tudják hajtani a központi akaratot, „de remélték azt is, hogy a köztudatban népszerűvé válnak azok az elvek, amelyeken a kormánypolitika nyugodott”.⁴ Éppen ezért a felvilágosult abszolutizmus kormányzati elve szerint az oktatásnak mint kiemelt közügynek állami hatáskörbe vétele elengedhetetlen volt. Magyarországi viszonylatban ezt a célt szolgálta az 1777-ben kiadott első Ratio Educationis, amely azáltal, hogy célul tűzte ki a Magyar Királyság teljes oktatási rendszerének szabályozását és keretbe foglalását, hazánkban is megteremtette a közoktatást. Ezzel az abszolút kormányzat fokozatosan – először csak az állami felügyelet kiterjesztésével, majd a fenntartói jogkörök átvételével – elvonta főleg a katolikus, de a protestáns egyházaknak is az oktatási hatáskörét, kiiktatva az egyház több évszázados kulcsszerepét, amelyet a középkor óta a műveltség és kultúra terén mérvadó módon betöltött.

A természetjog oktatásának intézményesítése

A természetjog oktatása a jelentős részben jezsuiták, illetve más katolikus egyházhoz tartozó szerzetesrendek, valamint protestáns egyházak által is fenntartott gimnáziumokhoz nyúlik vissza. Különösen a jezsuiták „oktatási rendje (*Ratio Studiorum*), amelyet végleges formájában 1599-ben hagytak jóvá, gyakorolt jelentős befolyást a nyugati világ nevelési rendszereire”. A Magyar Korona országai területén 1773-ban, a rend feloszlátása évében a jezsuita rend 42 oktatási intézményt tartott fenn és működtetett.⁵

A jezsuita tanrendben az 1700-as évektől szerepelt a *causistica* és a *logica* oktatása, hiszen az érvelési készség fontos volt mind az egyházi, mind pedig a világi pályákon. 1718-tól elkülönítették az oktatási rendszer két szintjét, a gimnáziumi – korábbi megnevezéssel líceumi – oktatást és az akadémiai képzést, amely utóbbi a gimnáziumi oktatásra épült. Tulajdonképpen ekkortól használták először a magasabb szintű képzésre az akadémia elnevezést.⁶

Az akadémiai képzés a 18. századtól Magyarországon tehát a jezsuiták által irányított oktatási rendszerekben kapott jelentős szerepet, ahol alapvető cél a katolikus hit erősítése.

⁴ ECKHART 1936: 40.

⁵ A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia 1998.

⁶ BICZÓ 2011: 5.

Az akadémiai képzésben két kurzus különült el, a hittudományi és a bölcseleti. Az oktatás középpontjában a latin nyelv mint a tudomány és az oktatás nyelve állt, emellett különösen a teológiai tanulmányokban fontos szerepet töltött be az ógörög és a héber nyelv tanítása is. A hittudományi kurzus során a szentírás-magyarázat, skolasztikus teológia, egyházjog, az érveléstan részeként a természetjog, logika és az arisztotelészi filozófia tanulmányozására összpontosítottak. A bölcseleti képzésben humán tudományokat és – bár kevésbé hangsúlyosan – természettudományokat, matematikát és fizikai ismereteket oktattak. A humán tárgyak között szerepelt történelem, irodalom, retorika, poétika és a természetjog.

A természetjog tanítását kezdetben jezsuita hitszónokok a hittudományok keretei között oktatták. Mária Terézia azonban 1773. szeptember 21-én aláírta XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én kelt *Dominus ac Redemptor noster* című pápai bullájával kiadott határozatát, amelyben elrendeli a jezsuita rend feloszlását, és felszólította a jezsuitákat, hogy térjenek vissza a világi papi életbe, és helyezték rendházaikat és vagyonukat a helyi püspökök felügyelete alá.⁷ Ezzel a jezsuita fenntartású gimnáziumok és az akadémiai képzés az államhoz került. Ezt követően dolgozták ki az új tanulmányi rendszert Ürményi József udvari tanácsos, Tersztyánszky Dániel levéltáros és Makó Pál kanonok részvételével, *Ratio Educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas* címmel, amelyet az uralkodónő 1777. augusztus 22-én bocsátott ki. A tanügyi reformot a feloszlott jezsuita rend vagyonából létrehozott tanulmányi alpból kívánták megvalósítani.

A *Ratio Educationis* minden oktatási intézmény felett állami felügyeletet hozott létre, a hivatalnokok képzését pedig 1777-től királyi akadémiák feladatává tette. A rendelet a nagyszombati egyetemen kívül öt akadémia működését engedélyezte Nagyszombat, Győr, Kassa, Nagyvárad, Zágráb városokban. Az akadémiai tanárok alkalmazása kezdetben püspöki feladat volt, azonban a *Ratio Educationis* az országot kilenc tankerületre osztotta, és mindegyik élére királyi főigazgatót rendelt, emellett az új tanulmányi rendszer alapján a karok száma háromra emelkedett, a hittudományi és a bölcseleti karok mellé létrehozta a jogi karokat.

Mária Terézia a jogi oktatást a bécsi jogi kar mintájára kívánta az egész birodalomban megreformálni, ahol már az 1753. évi reform során bevezették a természetjog (*ius naturae*) és a természetjogi államtan (*ius publicum universale*) oktatását. Ám a bécsi egyetemen már ezt megelőzően, 1632-ben megfogalmazódott az az igény, hogy Hugo Grotius *De jure belli et pacis* 1625-ben megjelent műve nyomán be kellene vezetni a „nemzetek egymásközi viszonyait észjogi alapon tárgyaló új” tudomány, a *ius gentium* oktatását.⁸ A természetjog, amely magába foglalta az egyetemes magán- és közjogot, valamint a nemzetek jogát, új diszciplínaként valamennyi tanulmány között első helyre került, és oktatására külön tanszéket állítottak fel.

⁷ O'MALLEY 2014: 83–86.

⁸ ECKHART 1936: 39.

1760-ban sor került a nagyszombati egyetem jogi karának átalakítására is, az uralkodónó ebben az évben írta elő rendeletében, hogy az új tantárgyat itt is vezessék be, sőt a jogi karon előadott természetjog előadásait ne csak a jogászhallgatók, hanem a hittudományi és a bölcséleti kar hallgatói is látogassák.⁹

A természetjog oktatásának gyökerei a magyar jogi képzésben

A természetjogi gondolkodás már Werbőczy *Hármaskönyvében* (1517) – amely a magyar köz- és magánjog oktatásában, valamint később, mint a Habsburg Birodalom partikuláris joga, egészen a 18. század végéig alapmű volt – megjelenik. Werbőczy István jogkönyvével évszázadokra meghatározta a magyar társadalom jogi kultúráját, és elsőként tett lépéseket a magyar jog tudományos művelése, valamint az erre épülő és fokozatosan intézményszerű jogi képzés megteremtése érdekében. Werbőczy korában az Európában művelt jog- és állambölcséletet az Aquinói Szent Tamás bölcséleti rendszerén alapuló „theocentrikus jogszemlélet” hatotta át,¹⁰ a skolasztikus felfogás alapján a tételesjogi és szokásjogi normák végső szabályozó elve a természetjog, mint „az örök isteni Értelem visszfénye” volt. Werbőczy István *Hármaskönyvével* nemcsak azt a királyi megbízást kívánta teljesíteni, hogy a jogbizonytalanság megszüntetése érdekében összegyűjtse a magyar szokásjogot, annál többre érzett hivatást. Nem egyszerűen szokásjogi normagyűjteményt alkotott meg, hanem arra törekedett, hogy „jogelméletét kora felfogásának metafizikai világnézetébe illessze”, ezáltal a magyarság jogi műveltségét „felemelje arra a színvonalra, amelyen korábban a *Respublica Christiana* többi állama volt”, „tudatosan kereste a jog és az egyetemes emberi igazságok összefüggéseit”.¹¹ A Werbőczy által is képviselt theocentrikus természetjog szerint a jog alapja az igazságos isteni törvény, a jog érvényét csak ebből képes levezetni, istentelen törvény tehát nem képez jogot. Az emberi törvények Werbőczy rendszerében azonban már szekuláris értelmezést kapnak: „Az [emberi törvény] ugyanis először: a nép rendelete, mely szerint valamit az előkelők a köznéppel együtt végeznek [...] mert a rendelkezésnek és törvényalkotásnak minden hatalma [...] hajdanában a népnél volt.”¹² Ebben az értelemben tehát Werbőczy számára a jog forrása a népakarat,¹³ és ez az elgondolás szervesen kapcsolódik az államfelfogását lényegében megalapozó társadalmi

⁹ ECKHART 1936: 39.

¹⁰ PETRIK 2014: 24.

¹¹ NAGY 1941: 2.

¹² „[H]umana lege [...] est constitutio populi, qua majores natu cum plebilibus aliquid sanxerunt. [...] cum omnis potestas constitutionis, et condendae legis, quae olim apud populum fuerat.” Tripartitum, Prolog., Tit. 6. § 1. Werbőczy István *Hármaskönyve* 1897: 29–30.

¹³ BÓNIS 1941: 137–139.

szerződéselmélethez, amely Werbőczy előtt nem volt ismeretlen, hiszen a William Ockham által kifejlesztett nominalizmus a 14. századra azt már népszerűvé tette. Werbőczy közjogi felfogásának tengelyét ugyanis szintén a királyi hatalom átruházott jellege adja,¹⁴ amikor is így fogalmaz: „Miután pedig a magyarok [...] Őt [Szent királyunkat] önként királyukká választották és meg is koronázták: [...] teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a közösség a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte [...] és királyunkra ruházta.” A *Tripartitum* által rendszeresített jogintézmények – Moór Gyula véleménye szerint – annyira meggyökeresedtek, hogy ennek köszönhetően a korabeli „természetjogi spekulációk sem nyertek soha jelentősebb befolyást a magyar tudományra”, aminek következtében a modern kori „magyar természetjogi irodalom csak a 18. század elején indulhatott meg”.¹⁵ A Werbőczy-féle természetjogi felfogás sok tekintetben még a klasszikus hagyományokon nyugszik, a római jogászok érvelését használja fel a természetjog mibenlétének elemzésekor. A 17. században még mindig a római törvénykönyvekben foglalt elvek és nézetek divatoztak a természetjog lényegének felvázolásánál, így ugyancsak a római jogból merített nézeteket találunk Kitionich Jánosnál is.¹⁶ Bár a 17. században bölcséleti művek is láttak napvilágot, mint például Illésházy György értekezése,¹⁷ konkrét természetjogi írásművek csak a 18. században jelentek meg.¹⁸ A természetjog tárgyi önállósodása felé vezető úton az első „úttörő munka” is e századelőhöz köthető, nevezetesen a sárospataki akadémián tanító Simándi István és a debreceni Szilágyi István tevékenységéhez, akik „az etikáról a természetjogot [...] önálló tárgyként leválasztották”.¹⁹

Az áttérés nehézségei a természetjog újabb koncepciójára

A modern állam gondolkörét megalapozó eszmék, amelyeket – miként azt fentebb láttuk – az angol és francia felvilágosodás nézetei inspiráltak, Európa keletibb felén kezdetben tilalom alá estek,²⁰ majd pedig ez a felvilágosodási irány a német és osztrák jogirodalomban tompított jelleggel, átdolgozásban jelent meg. E folyamatokról azonban Magyarországon kezdetben szinte tudomást sem vettek, és az egyházi fenntartású felsőbb oktatási intézményekben a régi arisztotelészi skolaszticizmus szellemében, a bölcsészet részeként oktatták a természetjogot.

¹⁴ NAGY 1941: 15.

¹⁵ MOÓR 1992: 42–43.

¹⁶ PAULER 1852: 53.

¹⁷ ILLÉSHÁZY 1640; PAULER 1843: 209.

¹⁸ PAULER 1843: 209.

¹⁹ PECZE 1968: 148.

²⁰ CONCHA 1885: 24–25.

Az újabb természetjogi koncepció oktatásához állami beavatkozásra volt szükség. Az 1760-as reform során a Helytartótanács közölte a nagyszombati egyetem akkori fenntartójával, az esztergomi káptalannal, hogy „a királynő Vitriarius, *Institutiones Iuris Naturae et Gentium* című művét²¹ jelölte meg, mint amelyet előadásoknál a természetjog oktatásakor használni kell”. A leydeni Reinhard Vitriarius természetjogi kompendiuma igen népszerű volt az osztrák és cseh nemesség körében, sőt más egyetemeken, így Würzburgban Vitriarius művét használták az új tudomány oktatásakor.²² Vitriarius műve ellen azonban a magyar egyetemen kifogást emeltek, miszerint az indexen lévő Grotius *De jure belli et pacis* művét mondja fel, amely pedig elvetendő, egyébként is a katolikus vallással összeegyeztethetetlen megoldásokra, mint például a válás, buzdítja a fiatalokat. Hasonló világnézeti különbségekből fakadó kifogások merültek fel Ioannes Ortvinus Westenbergius *Principia Iuris* című művével szemben is,²³ így az udvar arra a következtetésre jutott, hogy a természetjog oktatása a magyar egyetemen egyáltalán nem volt biztosítva,²⁴ minden előzetes uralkodói óhaj a jezsuita ellenállás miatt megbukott.

Reakcióként fogalmazódott meg Bécsben az a gondolat, hogy Nagyszombatban is kiveszik az egyházi jog oktatását a jezsuiták kezéből, és a királynő megbízta Joseph Rieggert, az egyházjog bécsi tanárát, hogy dolgozzon ki olyan tananyagot, amely tekintettel van az egyházakkal kapcsolatos uralkodói jogkörökre. Riegger elméletét Christian Wolff természetjogára és a németországi protestáns fejedelmek egyházpolitikájára alapozta, amit igyekezett a hagyományos katolikus állásponttal összeegyeztetni, miszerint az uralkodót, mint az egyház kiváltságos tagját, különleges jogok illetik meg az egyház felett. Egyfajta természetjogi alapú egyházjogot kívánt kidolgozni, „amely rendszernek alapja a földi boldogság szükségérzete”.²⁵ Ennek szellemében került sor – mint már fentebb említettük – valamennyi oktatási intézmény állami kézbe vételére, ahogy azt a *Ratio Educationis* előírja.

Az új tanügyi reform keretében a magyar egyetem Nagyszombatról Budára került át, és szintén e reform írta elő, hogy a természetjogot, amely kétségkívül „a jogtudomány talpköve és alapja”, Karl Anton Martini bécsi egyetemi tanár műveiből – *De lege naturali positiones, In usum auditorii Vindobonensis, Viennae, 1767, Positiones de iure civitatis, Viennae, 1768* – oktassák.²⁶

A *Ratio* a természetjog oktatását már a gimnáziumokban is ajánlatosnak tartotta, ahol az ifjak megismerkedhetnek „a természet- és a hazai jog néhány elvével, hogy ezáltal

²¹ VITRIARIUS 1708; ECKHART 1936: 41.

²² ECKHART 1936: 41.

²³ ORTVINUS WESTENBERGIUS 1753; ECKHART 1936: 41.

²⁴ ECKHART 1936: 41.

²⁵ ECKHART 1936: 54–55.

²⁶ ECKHART 1936: 72, 106.

is azokra a közkötelességekre neveljék őket, amelyeknek teljesítésével a jó polgár nevét kiérdemlik”.²⁷ A jó állampolgárt képző természetjog hallgatása az akadémiák és az egyetem bölcséleti karán is folytatódott, de a természetjog tanulásának betetőzését a jogi fakultásokon oktatott természetjog jelentette.

Az állami felügyelet kiterjesztése értelmében az új tanügyi reform az egyetemet bízta meg azzal, hogy az ország összes iskolai tankönyvét, ideértve az akadémiákon és az egyetemen használatosakat, és a tudományos értekezéseket publikálásuk előtt cenzúrázza, és a Helytartótanács elé felterjessze jóváhagyás végett.

A természetjog bölcséleti tudományokról való leválasztásának kísérlete

A kezdetben teológiai és bölcséleti tudományok részeként oktatott természetjogot – azáltal, hogy a jogi fakultások oktatási rendjében kitüntetett helyet kapott – olyan irányba kellett továbbfejleszteni, ami a jogtudományi szempontoknak is megfelel: filozófiai, etikai alapzatról ugyan el nem mozdítva, de mégiscsak célszerű lenne jól körülhatárolni azt, hogy mely kérdések tárgyalása tartozik tisztán az etikához, melyek pedig a jogtudomány térréumához. Ez a folyamat csak fokozatosan körvonalazódott. Kezdődött a Hugo Grotius és Samuel Pufendorf által képviselt protestáns etika, majd a felvilágosodás szekuláris eszmeiségének behatásával, folytatódott a felvilágosult abszolutizmus elvárásait megfogalmazó, Martini-, Sonnenfels-, Riegger-féle természetjoggal, de ebbe az irányba hatottak a felvilágosult uralkodóknak a természetjog oktatásával kapcsolatos intézkedései is.

Ilyen volt például II. József rendelkezése, amellyel 1783-ban Budáról Pestre helyezte át az egyetemet, leválasztva a hittudományi kart, amelyet Pozsonyba költöztetett. A jogi szemléletet erősítette az is, hogy rendeletben követelte meg az ügyvédi pályára lépőktől, hogy az egyetemen vagy valamely akadémián vizsgát kell tenniük, amelynek a természetjog is részét képezte, de ugyanígy az egyetemi doktori szigorlat vizsgatárgyai közt is szerepelt a természetjog.

II. József központosító és germanizáló politikájával szemben azonban az uralkodó halála után egyfajta nemzeti visszahatás volt tapasztalható. Ez a közoktatás terén is kifejezésre jutott, és fellépett a természetjognak az abszolutizmus szellemiségét moralizáló módon kiszolgáló koncepciója ellen. II. Lipót alatt a rendi országgyűlés ismét kezébe vehette a nemzeti közoktatás ügyét, és e célból bizottságot hozott létre, hogy többek között a jogi oktatásra vonatkozóan is megtegye javaslatait. Így felmerült az egyetemen, hogy jogi mederbe kell terelni a természetjog oktatását, „a természeti teológiát és az etikát a bölcséleti

²⁷ ECKHART 1936: 108.

kurzusokon kell oktatni, s ezektől pedig meg kell különböztetni a természetjogot. A jogi tanfolyam jellege azt kívánja meg, hogy a természetjog fogalmát szorosabb értelemben véve csak az emberek jogaira és egymásközi kötelezettségeire kell korlátozni.”²⁸

Ennek a gondolatnak felelt meg Immanuel Kant tanítása, amely a következő évtizedek természetjogát alapvető változáson vitte keresztül. Azonban az 1790-es francia forradalom eseményei és a Martinovics-összeesküvés leleplezése megváltoztatta és reakciós irányba terelte mind a magyar, mind pedig az osztrák szemléletet. „Kant rendszerének, gondolatainak tanítását, ami a jogi karon a természetjog, más néven a jogbölcselet oktatását érintette”, a Helytartótanács betiltotta, valamennyi tanszéken tilos volt nézeteit bemutatni. A természetjog oktatása során a régi rendszert kellett fenntartani, a természet- és nemzetközi jog előadásaihoz Martini tételeit kellett használni.²⁹

Ez idő tájt Magyarországon nem volt szabad tehát reformokat végrehajtani. Ausztriában ezzel szemben viszont a még Mária Terézia által kezdeményezett polgári törvénykönyv, nagyszabású jogászai teljesítmény eredményeként, végső formát öltött. Mindez a jogi oktatás jelentős megváltozását vonta maga után. 1808-ban azt a Franz von Zeillert bízták meg új jogi tanterv kidolgozásával, aki maga is tevékenyen részt vett az osztrák polgári törvénykönyv elaborátumának elkészítésében. Az új tanulmányi rend szerint a jogi tanulmányok kétfélék, jogtudományiak és államtudományiak, aminek értelmében a római jog csak rövid ideig oktatandó, hiszen gyakorlati jelentősége a polgári törvénykönyvvel megszűnt. A természetjogot bevezetésként, mint általános tudományos tárgyalási módot és a jogi tanulmányok filozófiai megalapozását meg kell tartani.³⁰ A természetjog oktatásában tehát a bécsi egyetemen már Immanuel Kant eszméi hatottak, bár egyelőre csak Martini mellett és félhivatalos jelleggel.³¹ A kanti jogfilozófia gyökeresen átalakította az elméleti és gyakorlati bölcsészetet, ezáltal a természetjogra, azaz az észjogtudományra is jelentős hatást gyakorolt.

Kant újszerű jogi nézeteit leginkább a *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* című, 1797-ben megjelent munkájában, *Az örök békéről* 1795-ben és *Az elmélet és gyakorlat viszonyáról* 1793-ban publikált értekezéseiben fejtette ki.³² Reformáló szelleme főleg abban mutatkozott be, hogy „tisztán, logikus úton, egyedül az észből kikövetkeztetve – eltekintve a világ valóságától – keresi a legfelső tételt, a legformálisabb jogtételt, mint az emberek együttélésének maximáját. Jogbölcseleti teóriája alapjaként ebből von le azután tételeket,

²⁸ ECKHART 1936: 187–188.

²⁹ ECKHART 1936: 231.

³⁰ ECKHART 1936: 248.

³¹ SZABÓ 1980: 192.

³² STONE 1965: 82.

a formális racionalizmust léptetve életbe.”³³ Az államra vonatkozó tételeit is a „tapasztalati elemektől független kategorikus jogi elvekből” vezeti le, amely elvek „egyetemesek, térben és időben egyaránt érvényesek”.³⁴ Kant az addigi természetjogi irányvonallal szemben határozottabb választóvonalat húzott a jog és erkölcs közé,³⁵ és ezzel kidolgozta azt a főelvet, amelyen egy erkölccsantól önállósult jogtan alapulhat. A kanti észjogi irányzat – köszönhetően azon államfelfogásnak, amely a gyakorlati ész alapján engedelmisséget parancsol a fennálló törvényhozó hatalom iránt – Ausztriában a hivatalos körök által is megtűrt haladást jelentette.³⁶ Ezt a haladást képviselte Martini tanszéki utóda, Franz Zeiller is, aki elsőként igyekezett Kant tanításait meghonosítani a bécsi egyetemen, és „a tudomány haladásához mért”³⁷ magánjogi kézikönyvet írt *Das natürliche Privat-Recht* címmel. A természetjogi magánjog oktatásában Zeiller műve lassacskán kiszorította Martini tételeit, azonban az államra és a nemzetközi jogra nézve továbbra is Martini *Positiones de iure civitatis* című tankönyvét tekintették alapműnek, míg ezzel párhuzamosan alkalmazhatták a Franz Egger által Martini *Positiones de iure civitatis*ához írt, *Das natürliche Recht* címmel napvilágot látott kommentárt is. Végül az Egger által átdolgozott Zeiller-féle magán-természetjog Egger államjogi kommentárjával együtt a bécsi egyetem hivatalos tananyaga lett.³⁸

A Kant felfogását tükröző újabb jogbölcseleti irányvonal nem minden küzdelem nélkül a Zeiller–Egger-féle természetjogi tankönyvön keresztül jutott el a magyar jogi fakultásokra. Bevezetését azonban egy kisebb tanrendi vita előzte meg abban a kérdésben, hogy hazánkban is el lehet-e fogadni Zeiller magán-természetjogi művét az oktatásban. A pesti egyetem jogtudományi kara nemleges döntést hozott. Az elutasítás oka – annak ellenére, hogy ez korábban kíváncsokként merült fel – éppen az erkölccsant és a jogtan éles szétválasztása volt, amelynek helytelenségét – az indoklás szerint – műveiben Martini megfelelően bizonyította. Így végül Martini munkáit a magyar egyetemen és királyi akadémiákon tananyagként továbbra is megerősítették.³⁹ Az elutasítottság terén áttörést Szibenliszt Mihály, a győri jogakadémia, majd a pesti egyetem tanárának munkássága jelentett, amiről Pauler Tivadar így vélekedik: „rést tört annak a királyi tanintézetekben is Szibenliszt Mihály győri jogtanár »*Institutiones juris naturalis*« című kétkötetű munkájával” és „az újabb jogbölcseleti elveknek első hirdetője lett az egyetemen”.⁴⁰ Majd másutt így

³³ RÁDAI 1875: 14–15.

³⁴ HIMFY 2004: 113.

³⁵ SZABÓ 1980: 94.

³⁶ SZABÓ 1980: 116.

³⁷ PAULER 1843: 211.

³⁸ ZEILLER–EGGER 1809–1810; SZABÓ 1980: 97.

³⁹ PAULER 1878: 295–297.

⁴⁰ SZIBENLISZT 1820–1821; PAULER 1878: 297.

jellemzi: „Szibenliszt munkája közelőadásokbani használatára engedelmet nyervén, az első szembe szállott a Martinizmus mélyen gyökerezett tekintélyével, és tanintézeteinkben az újabb jogbölcséleti nézetnek rést tört.”⁴¹ Szibenliszt Mihály *Institutiones juris naturalis* című kétkötetes művében, még mint a Győri Királyi Akadémia tanára, elsőként bírálja Martini természetjogát. Martini tanainak felülvizsgálatára annak ismeretében vállalkozott, hogy a bécsi egyetemen már hivatalosan is bevezették a Zeiller–Egger-féle, magán- és közjogot magában foglaló természetjogi tankönyvet, amelyet Szibenliszt is felhasznált saját intéstitúciói megírásához.

A természetjog etikától való elhatárolása, a természetjog tisztán jogbölcséleti értelmezése

Szibenliszt természetjogi tankönyvéből ismerhetik meg a joghallgatók a természetjog szabatos definícióját, a természetjog mibenlétét a pozitív jog és az etika viszonylatában. Szibenliszt a természetjog etikától való, Zeiller által képviselt, kanti elhatárolását hat pontban világítja meg a hallgatók számára. A szerző arra törekszik, hogy minél világosabban kimutassa a jog és az etika tárgykörei közötti különbséget.

A természetjog etikától való elhatárolása során ő is a kanti felfogásnak megfelelő, formális, gyakorlati észből merített alapelveket használ, és e módszer használatában látja a jogbölcsélet haladását. Ezek alapján, amíg az erkölcsstan szerint az erkölcsös emberi mivolta úgy tekinthetünk, mint célra, addig a jogtudomány elveit az ember saját döntésén alapuló céljai elérése szempontjából vizsgálhatjuk. Az erkölcsi törvény arra kötelez minket, hogy társas életet éljünk, tehát cél egy olyan társadalom, amelyben az emberi értelem és az erkölcsi tevékenységi kör kiteljesedhet. Ezzel szemben a jogi törvény nem előírja, hanem előfeltételezi egy társadalom létrehozását, jog csak a társas érintkezésben nyer értelmet. Az erkölcsi törvények tárgyát egyaránt képezhetik külsőleg és belsőnkben megnyilvánuló cselekvések. A jogi törvények tárgya viszont csakis külső cselekmények lehetnek, hiszen belső cselekvései tekintetében senki sem kényszeríthető. A kikényszeríthetőség pedig nem az erkölcs, hanem a jog fogalmához kapcsolódik, mint a jogi normák betartására irányuló egyik lehetséges eszköz. Az erkölcsi törvények csakis az igazságérzetből fakadó kötelezettségen alapulnak, nem pedig kényszer nyomásának engedve követjük azokat. Az erkölcsstan hatóköre valamennyi cselekményre kiterjed, míg a jog csak azokra vonatkozik, amelyek mások jogait sérthetik. Az etika kizárólag kötelezettségeket ír elő, ezért is nevezik a kötelezettség tanának. A jogtudomány viszont alapvetően a jogokra, valamint csak olyan kötelezettségekre vonatkozik,

⁴¹ PAULER 1843: 113.

amelyekre az emberek jog alapján kényszeríthetők. Az etika arra ösztönöz bennünket, hogy kötelezettségeinket belső motiváción alapulva teljesítsük, és arra tanít, hogy az ember, aki egyben érzéki, tapasztalati lényként hajlik az erkölcstelen cselekedetre, racionális lényként mégis az erkölcsi törvénynek megfelelően kell hogy cselekedjék. A jog ismerete viszont arra készítet minket, hogy a tiltott dolgok tekintetében a kényszer kilátásba helyezésével féken tartsuk érzéseinken nyugvó hajlamainkat. Az etikai elvek azokra is vonatkoznak, akik a társadalomtól elszigetelten élnek, a természetjog viszont azokra vonatkozik, aki társadalomban élnek.⁴²

E tételek lefektetése alapján Szibenliszt természetjogi intéstitúciói, akár az előd Martini, akár az utód Virozsil műveivel összehasonlítva, az erkölcstan körébe tartozó kérdésekkel – a jogtantól való elhatárolást kivéve – külön nem foglalkozik. Ezzel is jelezve azt, hogy a jogbölcselet önálló tudomány, így nem tartalmazhat részletességgel olyan ismereteket, amelyek más tudományághoz tartoznak. Mind Martini, mind pedig Virozsil Antal természetjogi tankönyveiben ugyanis gyakran találkozhatunk etikai jellegű fejtegetésekkel. Martini például hosszan elemzi az ember Istennel és önmagával szembeni kötelességeit, amelyek olyan teológiai és erkölcsi kérdéseket feszegetnek, mint az istentagadás, az isteni gondviselés tagadása, a bálványimádás, az istenszeretet, a bizalom stb., illetve a rossz indulatok megfékezése, az önismeret-vizsgálat, valamint különféle emberi tulajdonságok akkurátus fogalmi meghatározása, mint a munka, a virtus, a takarékoság, a becsület, a jó hírnév. Ugyanilyen részletességgel vizsgálja az ember másokkal szembeni erkölcsi kötelességeit, mint a segítségnyújtás, a felebaráti szeretet, a könyörületesség, barát-ellenség, hála-hálátlanság fogalma stb. Virozsil Antal *Jus naturae privatum* című művében több fejezeten keresztül tárgyalja az emberi természet és annak erkölcsi vonatkozásait, az emberi cselekményeket egyszerre vizsgálja erkölcsi és jogi szempontból.⁴³

Magyarországon azonban Martini tanainak bírálata ekkor még kívívta a hivatalos tudomány képviselőinek rosszállását. Szibenliszt még a Győri Királyi Akadémia jogi fakultásán segédkönyvként oktatta saját intéstitúcióit, ám – annak ellenére, hogy a bécsi udvar egy 1823. október 28-án kelt rendelkezésével ehhez hivatalosan is hozzájárult,⁴⁴ majd miután Szibenliszt 1827-ben az udvar ajánlására betölthette a pesti egyetem római jogi és büntető- és hűbérjogi tanszékét, sőt később egy ideig elnyerte a természetjogi tanszék vezetésének helyettesi megbízását is – az ellene felhozott vádak egyike éppen az volt, hogy a természetjog oktatása során Martinit mellőzi, és helyette saját intéstitúcióit adja elő. Így Brezanóczy Ádám, a kari igazgatóhelyettes utasította Szibenlisztet, hogy Martini művét

⁴² SZIBENLIST 1820: 17–25.

⁴³ VIROZSIL 1833.

⁴⁴ PAULER 1843: 212, 4. l.j.: Int. Exc. Consilii dto. 28. oct. 1823. Nro. 26869.

vegye alapul, és emellett a felsőbb hatóságoknak 1829. szeptember 19-én jelentést tett, amelyben kifogásolta Szibenliszt kötelező tantervtől eltérő oktatási módszerét.⁴⁵

A természetjogi tanszék vezetői közül Markovics Pál volt az utolsó, aki a természetjog oktatása terén mindvégig következetesen kitartott Martini munkája mellett. Ő volt az, akinek a természetjogi tanszék vezetőjeként a státuszából eredően szakmailag döntő szava volt abban a korábbi vitában, amely a Zeiller-féle új irányvonal bevezetése körül zajlott. A jogtudományi kar tanárainak 1820. február 19-én tartott ülésén határozottan ellenezte Zeiller tankönyvének használatát, és kiváltképp a természetjogi közjogban szorgalmazta Martini rendszerének megtartását. A Markovics Pál betegsége miatti helyettesítést ellátó Szibenliszt után Virozsil Antal pozsonyi jogtanárt nevezték ki a természetjogi tanszék vezetőjévé, aki már nyíltan a kanti eszmerendszer szellemében oktatta a természetjogot. E téren megnyilvánuló haladóbb szellemű tevékenysége jóval kevesebb akadályba ütközött, mint azt Szibenliszt esetében láttuk. Az osztrák jogtudomány ugyanis ekkorra bevettnek tekintette az új eszjogi irányvonalat, így ő lehetett az Ausztriában már hivatalosan is elismert újabb természetjogi koncepció képviselője.⁴⁶

A természetjog oktatásának hanyatlása

Az 1850-es években a természetjog oktatásánál „szem előtt kellett tartani, hogy az ne legyen más [...] mint a legjelentősebb jogbölcseleti rendszerek és azok történeti fejlődésének” előadása. Ebből a megfontolásból a természetjog rendkívül sokat veszített az egykor tanulmányokat megalapozó fontosságából, és lényegében „történeti bevezető tárggyá süllyedt”.

Ehhez járult még, hogy a jogbölcselet alapos ismeretét csak olyan hallgatóktól követelték meg, akik általában nagyobb előszeretettel foglalkoztak filozófiai tanulmányokkal. Így mindenki másnak a negyedik félévben a jogbölcselet hallgatása helyett a jogtudományok encyclopaediáját javasolták felvenni, ami azt is magával hozta, hogy a hallgatók túlnyomó része távol maradhatott a jogbölcseleti előadásoktól, ami úgyszólván fakultatív tárggyá vált.⁴⁷ A természetjog hallgatása csak azon hallgatók számára volt szükséges, akik jogi doktorátust akartak szerezni. Ezután pedig az államvizsgák tárgyai között sem szerepeltették ezt a tantárgyat.

A természetjog mint jogbölcseleti tantárgy oktatását az is háttérbe szorította, hogy fokozatosan érvényt szereztek annak az utasításnak, hogy minden tantárgyat magyar nyelven kell előadni. A természetjogi köz- és nemzetközi jogot egyetemes jellegük miatt

⁴⁵ ECKHART 1936: 287.

⁴⁶ Vö. SZABADFALVI 2011: 43.

⁴⁷ ECKHART 1936: 430.

latin nyelven adták elő, oktatóik – így többek között Virozsil Antal – nem tudtak magyar nyelven előadni, így elhagyni kényszerültek a magyarországi jogi fakultásokat.

A kantianus jogbölcselet híveként a természetjogi észjogtudomány utolsó tanára Pauler Tivadar volt, aki jogbölcseleti műveiben maga is végigveszi a természetjogi irányzatok történeti alakulását, bemutatja a természetjog képviselőit az ókortól saját koráig. Az ő egyetemi tanári tevékenysége idején a természetjog azonban már csak mint szemléletmód jelenik meg a különböző jogi tantárgyak oktatása során. Pauler Tivadar már nem mint a természetjog, hanem mint a jog- és államtudományi encyclopaedia, valamint az ész- és büntetőjog tanára veszi át a stafétát elődjétől, Virozsil Antaltól. Pauler Tivadar nagyívű munkásságát már mint büntetőjogász, jogfilozófus, egyetemi tanár, miniszter és akadémikus fejt ki.

Zárszó

A természetjogi oktatás szerepe a jogtudományban méltán kiemelkedő, hiszen a természetjog tantételei az ókortól napjainkig meghatározóak maradtak a jog fejlődésében. A természetjog az emberi természetből és az univerzális erkölcsi elvekből kiindulva alakította a jogrendszerek alapjait, és olyan örök érvényű elveket fektetett le, mint az igazságosság, a méltányosság és az emberi méltóság tisztelete. A 19. században megjelenő törekvések, amelyek az erkölcsen és a jogtudomány elhatárolására irányultak, nem a természetjog etikán alapuló legitimitását kérdőjelezték meg. Inkább arra törekedtek, hogy világosan elkülönítsék, mi tartozik az etika és mi a jog hatáskörébe, ezzel segítve a jog gyakorlati alkalmazását és elméleti vizsgálatát. Az etika és a jog határainak tisztázása révén lehetőség nyílt arra, hogy a természetjog elvei rugalmasan alkalmazkodjanak a változó társadalmi környezethez, anélkül, hogy elveszítenék morális alapjaikat. Így a természetjogi oktatás nem csupán a jogi gondolkodás történeti megértését gazdagítja, hanem hozzájárul a kortárs jogalkotás és joggyakorlat etikai alapjainak fenntartásához is.

Irodalom- és forrásjegyzék

- A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia (1998). Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány.
Online: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.ppek.hu%2Fkonyvek%2FA_jezsuita_neveles_jellemzoi_es_Az_ignaci_pedagogia_1.pdf
- BENDA Kálmán (1965): A jözeфинизмус és jakobинусság kérdései a Habsburg-Monarchiában. *Történelmi Szemle*, 8(4), 388–422.
- BICZÓ Zalán szerk. (2011): *A győri jogászképzés évszázadai*. Győr: Universitas-Győr.
- BÓNIS György (1941): Törvény és szokás a hármaskönyvben. In BALÁS P. Elemér (szerk.): *Werbőczy István*. Kolozsvár: Universitas Francisco-Josephina, 123–140.
- CONCHA Győző (1885): *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Budapest: Franklin-Társulat.
- ECKHART Ferenc (1936): *A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története*. II. kötet. *A Jog- és államtudományi Kar története, 1667–1935*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- FRIVALDSZKY János (2001): *Természetjog. Eszmetörténet*. Budapest: Szent István Társulat.
- HIMFY József (2004): Kanttal, Kant ellenében. A világgöztársaság mint a világbéke garanciája. *Kellék*, (24), 11–123. Online: <https://epa.oszk.hu/01100/01148/00019/07himfy.htm>
- ILLÉSHÁZY György (1640): *Disputatio de iustitia originali eiusque inessendi modo*. Trenschini: [k. n.].
- MOÓR Gyula (1992): *A jogbölcselet problémái*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány.
- NAGY Ernő (1941): *Werbőczy és a felvilágosodás*. Szeged: Juhász István könyvnyomdája.
- O'MALLEY, John V., S. J. (2014): *The Jesuits. A History from Ignatius to the Present*. Lanham, MD – Boulder, CO – New York – Toronto – London: Rowman & Littlefield. Online: <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fwww.loyolacollege.edu%2FIAJU%2Fdocs%2FTheJesuitsHistoryFromIgnatiusToThePresent.pdf>
- ORTVINUS WESTENBERGIUS, Ioannes (1753): *Principia Iuris*. Leiden: apud Adrianum Wyngaerden.
- PAULER Tivadar (1843): Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapota. *Tudománytár*, 7(14), 351–371.
- PAULER Tivadar (1852): *Bevezetés az észjogtanba*. Pest: Emich.
- PAULER Tivadar (1878): *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- PECZE Ferenc (1968): Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII–XIX. századfordulójáig. *Jogtudományi Közöny*, 23(3), 143–151.
- PETRIK Béla (2014): Werbőczy István Hármaskönyve. *Hitel*, 27(11), 22–25.
- RÁDAI Lajos (1875): *A tulajdon bölcselete*. Budapest: Kókai Lajos Könyvkereskedése.
- STONE, Julius (1965): *Human Law and Human Justice*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- SZABADFALVI József (2011): *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest: Gondolat.
- SZABÓ Imre (1980): *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest: Akadémiai.
- SZIBENLISZT Mihály (1820–1821): *Institutiones juris naturalis*. I. kötet. *Jus naturae extrasociale complectens*; II. kötet. *Jus naturae sociale complectens*. Eger: Streibig.
- VIROZSIL Antal (1833): *Jus naturae privatum methodo critica deductum*. Pest: Typis Josephi Beimel.
- VITRIARIUS, Philippus Reinhardus (1708): *Institutiones Iuris Naturae et Gentium, Editio Novissima*. Leiden: Johannes Leonardus Schouten.
- VOLTELINI, Hans (1910): Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des 18. Jahrhunderts. *Historische Zeitschrift*, 105(1), 65–104. Online: <https://doi.org/10.1524/hzhz.1910.105.jg.65>
- Werbőczy István Hármaskönyve (1897). Budapest: Franklin-Társulat.
- ZEILLER, Franz Edlen von – EGGER, Franz (1809–1810): *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edlen von Zeiller*. I–II. kötet. Wden–Triest: Gestinger.